

Haydarpaşa'dan Anadolu'ya: Ulusun 'Kıtlık' Endişesi ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nin İşlevleri¹

M. Ali SAĞLAM*

Özet

Bu makalede İkinci Dünya Savaşı esnasında kentler başta olmak üzere ülkenin her tarafında gerçekleşen hububat iâşesi sıkıntısının yarattığı siyasal ve toplumsal atmosferde Toprak Mahsulleri Ofisi'nin rolü ele alınacaktır. Milli Koruma Kanunu çerçevesinde ülkedeki hububat ürünlerinin çoğu zaman tamamına el koyan ofisin kuruluşu, ulusal işlevi, hububat iâşesine ve dolaşımıyla toplumsal alana etkileri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İktisat, İktisat Tarihi, Hububat İâşesi, Toprak Mahsulleri Ofisi.

The Famine Apprehension of the Nation From Haydarpaşa to Anatolia and the Function of the Turkish Grain Board

Abstract

This article focuses on the role of Turkish Grain Board (Toprak Mahsulleri Ofisi) in process of cereals subsistence shortage which was all over the country in particularly during the World War 2nd. The foundation of the Office which confiscated all of the cereal products most of the time in accordance with the national protection law, national functions of it, its impacts on cereal subsistence and accordingly on social domain will be evaluated in the article.

Key Words: Economics, Economics of History, Cereals Subsistence, Turkish Grain Board.

Giriş

Haydarpaşa Liman'ından gemiye veya trene binen/inen herkesin dikkatini çekeceği gibi, sol tarafta şimdi artık işlevsiz hale gelen TMO binası yer alır. Ofis binasının üzerinde Anadolu'daki diğer örneklerinde görüldüğü gibi 'Ofis Çiftçinin Kara Gün Dostudur' ifadesi yazılıdır. Bu siyasal bir mesajdır ve devletin iâşe, güvenlik ve köylü politikalarının nasıl iç içe geçtiğini göstermesi açısından önemlidir.

Erken Cumhuriyet döneminde bir kentin dışarıyla bağlantısının sağlandığı ulaşım ağlarının başında demiryolları gelmekteydi. Ulaşımın demiryolu üzerinden sağlanıyor olmasından dolayı yabancıların şehirle ilk tanıştığı yerlerden olan tren istasyonlarının hemen yanı başında kurulan TMO kente gelenlere 'kara gününde devreye sokulacak ürünler hemen yanı başınızda durmaktadır' mesajı verirdi. Hububat iâşesinin depolandığı silolar, aynı zamanda kentin güvende olduğunun ve telaşlanılmaması gerektiğini de gösterirdi. Kentin en uğrak yerine yazılan bu mesaj

¹ Bu makale 2013 tarihinde Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalında Tamamlanan 'İkinci Dünya Savaşı Boyunca Cumhuriyet'in Hububat İâşesi Politikaları (1938-1945)' başlıklı doktora tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

* Yrd.Doç.Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, utkumuz@hotmail.com

tüketicilerin yanı sıra üreticilere de yaşayacağı sıkıntılara karşı ürününü satın alma teminatını verirdi. Burada gösterilen veya verilen mesaj devletin 'gücüdür.' Silolar üzerinde yer alan o söz köylüye kentliye 'güven verir iken' halkçı söylemin köylü politikalarına da kapı aralar. Bu manada 'Köylü Milletın Efendisidir' söyleyle zirve yapan halkçı söylem eyleme dökülür. Ofis bu söylemin görünen en belirgin araçlarındandır/görüngülerindendir. Dolayısıyla silolar üzerindeki bu görkemın, İkinci Dünya Savaşında başarılı olup olmadığı önem kazanmaktadır.

Savaş; iki yâda daha çok devlet arasında, tarafların birbirlerine iradelerini kabul ettirmek amacıyla ve devletler hukukunca düzenlenmiş kurallar uyarınca yapılan silahlı mücadeledir.²

Önceleri sadece cephele gerçekleşen savaş, modern dönemle birlikte ülkenin tamamını kapsayacak bir yapıya evrilmiştir. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı başta olmak üzere topyekûn savaşın cephe gerisinde yarattığı etki daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır. Murat Metinsoy bu durumu şu cümlelerle ifade eder:

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları kelimenin tam anlamıyla topyekûn ve genel nitelikte birer savaş oldu. Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde savaş barıştan, askeri sivilden ayıran kırılğan çizgiler iyice silikleşmiş; İkinci Dünya Savaşı ise bu çizgileri tamamen ortadan kaldırmıştır.³

Savaşın genel bir hal almasında savaş teknolojisindeki gelişmeler, ulaşım ağı ve araçlarının hızlanması, askerliğin zorunlu hale gelmesi ve kitleleri hızla seferber eden ulusçu ideolojinin devlet yönetimlerinde daha fazla belirleyici olması etkilidir.⁴ Eric Hobsbawn, bu genel halin toplumsal iktisadi ve sosyal yansımasını şu şekilde ifade eder:

Yirminci yüzyılın modern savaşları bütün yurttaşları kapsıyor ve çoğunu seferber ediyor; hayal edilemeyecek miktarlarda askeri donatıyla sürdürülüyor ve bütün ekonomiyi bunları üretecek şekilde yönlendirmeyi gerektiriyor; hesapsız yıkımlara yol açıyor ve nihayet savaşa katılan ülkelerin hayatına hâkim oluyor ve bu hayatları dönüştürüyordu.⁵

Savaşın bu halinin yaygınlık kazanması, cephe gerisi üzerinde daha fazla düşünmeyi zorunlu kılmaktaydı. Savaşın cephe gerisine sirayet etmesi, sadece sıcak çatışmadan toplumu korumayı amaçlayan kısa süreli politikalarından çok daha karmaşık bir yapıyı içeren bir sürece geçişi de ortaya çıkarmıştır. Metinsoy, iç cephenin oluşum dinamiklerinin sosyal ve iktisadi ayaklarını şu cümlelerle dile getirmektedir.

Nüfusun artması, üretkenliği, sosyal problemlerin önlenmesi, sosyal refah, sağlık ve hijyen hem siyasi iktidarın meşruiyetini koruması ve tahkim etmesi, hem de işgücü verimliliği ve sermaye birikimi açısından önem kazanmıştı. Savaşın iç cepheledeki ekonomik ve toplumsal etkilerinin önem kazanması, on dokuzuncu yüzyılda sosyal politika vasıtasıyla toplumsal alana daha fazla müdahale eden sosyal devletin oluşumuna yol açan iktidar, meşruiyet ve ekonomik üretkenlik sorunu ile yakından ilgiliydi.⁶

Devletlerin savaş döneminde toplum üzerinde meşruiyet oluşturma çabaları görünürde toplumun ihtiyaçlarını gidermek üzerinden şekillenir. Böylece devletin egemenlik hakkını kullanılmasının bir yansıması olan "ulusu kıtlığa karşı koruyacak tedbirler"e kapı aralanır. Ulus olmanın gereği olarak dikte edilen sonu gelmez istekler, topluma'vazife' olarak dayatılır. Böylece yeni bir söylemsel ve kurumsal alan inşa edilir. Yani bir taraftan yurttaş üzerinden her seferinde yenilenen bir sorumluluk alanı inşa ederken, diğer taraftan ise kendi inşa alanını yasa yapmanın ötesine taşıyarak çeşitli kurum ve kuruluşlarla savaşın tehdidi altındaki egemenlik alanına uygun 'davranmasını' zorunluluk olarak topluma dayatan bir devlet söylemi ortaya çıkar.

² Faruk Sönmezoglu ve Diğerleri, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s.277.

³ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*, 1. Basım, İstanbul: Homer Yayınları, 2007, s.16.

⁴ Metinsoy, s.16-17.

⁵ Eric Hobsbawn, *Kısa 20. Yüzyıl, 1924-1991: Aşırınlıklar Çağı*, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1996, s.70.

⁶ Metinsoy, s.18.

Bu sorunun en temel sebebi devletin güvenliğidir. Devletin güvenliği, “kıtlığı ortadan kaldırmayı” da hedeflediği için bu söylem bütün toplumsal kesimler için kabul edilebilirdi. Böylelikle “devletin güvenliği” ulusun güvenliğini de içirdiği için yapılan yasal düzenlemeler ve kurumsallaşmaların anlamı sınıfsal niteliği gizlemesine yardımcı oluyordu. Merkeze devlet güvenliği / ulusun kıtlığını alan bu yaklaşımda toplumun verilen ‘sorumlulukları’ yapmasını istemesi ulus devletin egemenliğinin yetkesi olarak kabul edilir. Böylece büyük bir ulusun her ferdine bu zor durumda “büyük idealler” adına vazifeler yüklenilir. Bu vazifeler bazen bir inşaat yapma esnasında dile getirilir.⁷ Bazen bir yükün taşınmasında⁸ karşılık bulur. Yani devlet bu olağanüstü koşullar nedeniyle yurttaştan “fedakârlık” bekler. Ulusun kıtlıktan korunması için göreve çağrılan yurttaşlar “sorumluluğun gereği”ni kimi zaman bütün gün aç, çoğu zaman ise yarı tok yarı aç kalarak yerine getirme çabası içine itilirler. Temel gıda maddeleri üzerinden sağlanan bu kontrol mekanizması karne uygulaması benzeri uygulamalarla bütün yurt sathına yayılır. Böylece büyük kitlelerin denetimi, ulusun kıtlığını kontrol altına almak adına hayata geçirilir. İnşa edilen bu yapının söylemi çok önemlidir. Bu durum sık sık kitlelere hatırlatılır. Bu söylem bütünlüğü kendi içinde bir ahenk oluşturur. Böylece devletin bekası, ulusal güvenlik, yurttaşın ve devletin sorumlulukları birbirlerinin yerine sıkça ikame edilir hale gelir. Fakat yansıtılandan öteye geçildiğinde, yani uygulamalarda bunun böyle olmadığı ortaya çıkmaya başlar.

1929 ekonomik krizi sonrasında gündeme gelen devletçilik politikasının tarım alanına yansımalarının bir aracı olarak görülen Ziraat Bankası bünyesindeki Buğday Masa’sının kurumsal düzeydeki örgütlenmesi olan Toprak Mahsulleri Ofisinin İkinci Dünya Savaşı esnasında ulusal güvenliğin bir parçası olarak devreye sokulan hububat işeşi politikaları bağlamında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu rol, esas olarak Ofis’in kurumsallaşma aşaması, diğer kurumlarla olan ilişkileri ve yapılanma çabalarının günlük hayattaki uygulamalarından hareketle, İkinci Dünya Savaşı esnasında ortaya çıkan hububat işeşi sıkıntısına katkısı üzerinden okunabilir. Bu bağlamda ofis alım merkezleri, siloların yapım deneyimleri, devlet demiryolları başta olmak üzere diğer kurumlarla olan münasebetleri ekseninde bir değerlendirme yapılacaktır.

Öncelikle Ziraat Bankası bünyesinde Buğday Masası’nın kuruluşu ve dönüşümü, ofis için önemli bir deneyimdir. Her ne kadar savaş dönemine göre farklı bir iktisadi aktör olsa da masanın(kurumun) ulusal pazar içindeki mekânsal dönüşümü/gelişimi, ofisin büyüme stratejisi ve buğday ulusal pazarı mekânsal dağılımı hakkında fikir vermektedir. Ofis’in 1941 yılı Millî Koruma Kanunu bünyesinde oluşan 157 No’lu El Koyma Kanunu ile başlayıp %25 Uygulaması

⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Toprak Mahsulleri Ofisi İdare Meclisi, C.2, s.98.

Söz konusu meclis tutanakları/deFTERleri arşiv tarafından henüz fonlanmadığı için tarafımızca bu tutanakların/deFTERlerin mevcut olanları tarih sırası gözetilerek sıralanmıştır. Sıralama sonrasında ise her deftere tarih sırası da gözetilerek cilt sayıları verilerek çalışmada kullanılmıştır.

⁸ B.C.A.T.M.O. İ.M.C.2., s.46.

ve Toprak Mahsulleri Vergisi şeklinde evirilen hububat ürünlerine el koyma deneyimleri, ofisin sadece toplumsal alanda değil siyasal alanda da önemli bir tartışma nesnesi olduğunu göstermektedir. Bu etki bütün diğer siyasal iktisadi kurumlarla ilişkisi bağlamında daha somut görünür. Böylece İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye gündeminin en hararetli köşesini⁹ işgal etmiş olan hububat iâşesinde üretim kapasitesinin düşmesi, üretici nüfusun silâh altına alınması, it-halat yapılamaması gibi nedenlere bağlanan¹⁰ iâşe sıkıntısı, ofis örneği üzerinden toplumsal ve siyasal bağlamında anlaşılır olabilecektir.

1. Toprak Mahsulleri Ofisi Öncesi Kurumsal İşlev: Ziraat Bankası/Buğday Masası ve Buğday Kanunu (1932-1938)

Devletçilik politikalarının buğday alanına yansımaları Ziraat Bankası bünyesinde kurulan Buğday Masası ile başlamıştır. Bu adım 1932- 1937 yılları arasındaki buğday piyasasının en önemli aktörünün, buğday masası olmasını sağladı. Devletin böyle bir girişime neden ihtiyaç duyduğunu anlamak için o dönem nüfusun miktarı ve dağılışının yanı sıra, ülke ekonomisinin en önemli kalemi olan tarım sektörünün görünümü hakkında bazı verilere bakmak gerekir. 1935 yılında çalışan nüfusun % 76,4'ü tarım kesimindeydi. İlk nüfus sayımından sekiz yıl sonra tarımla uğraşanların oranı %6 civarında düşmüş olmasına rağmen ülkenin ¾'ü hala sektörün içindedir. Diğer taraftan ekim alanları içinde 1930'lu yıllar boyunca % 80'nin altına düşmemiş bir alan olan tahıl, doğal olarak devlet bürokrasinin doğal uğraş alanlarından biri olacaktı. 1929 krizinin yaratmış olduğu problemler nedeniyle hububat grubu, hem iâşe işlevi hem de iç/dış ticaretteki doldurulamaz yerinden dolayı bu uğraşı hak ediyordu.

27 Haziran 1932 günü, Ziraat Bakanlığı'nca hazırlanan Ziraat Bankası'nın çiftçiden buğday alımına başlamasına ilişkin yasa tasarısı, buğday sorunu için atılan ilk somut adım olarak görülebilir. Tasarı, bir hafta sonra kanunlaşacak olan buğday kanununun ön aşamasıydı. Tasarıda, memlekette senelik yaklaşık olarak 6-7 milyon kental buğday satışının yaşandığının fiyatların 1928 yılında 15 kuruş kilo başı fiyatı olarak belirlendiğinin, 1931 yılında ise bu rakamın 5 kuruşa bile ulaşmadığının altı çizilmiştir. Fiyattaki bu düşüşle beraber satış dönemlerinin kısa oluşunda rol oynayan, köylünün bankalara, şahıslara olan borçlarının yanı sıra ihtiyaçlarını karşılamaya dönük satışları da sürenin kısılgını ve dolayısıyla fiyatın düşmesinin nedeni olarak görülen *ç faktörler* olarak değerlendirilmiştir. Köylünün/üreticinin mağduriyetini gidermenin yanı sıra tüketimi garanti altına almayı hedefleyen bu tasarı, fiyatlara çözüm getirme beklentisini de içerdiği için bir sonraki adım olacak olan buğday kanununun habercisiydi.¹¹

3.7.1932 tarihli ve 2056 sayılı Buğday Kanunu, buğdayın Ziraat Bankası'nca satın alınması kararının kurumsal düzeydeki yerini tayin etmiştir. Kanunla Ziraat Bankası, devlet adına buğday piyasasına müdahale etme yetkisi kazanmış ve böylece krizin buğday üzerinde yaratmış olduğu etkiyi 'hafifletmeye yönelik çabaların' aracı olmuştur. Kanun, buğdayın alım-satım gerekçeleri ve hedeflerini içermektedir.¹² Kanuna bağlı olarak 1932 yılında Ziraat Bankası bünyesinde kurulan buğday masası aracılığı ile buğday alımına başlanmıştır. Buğday Kanununun çıkmasından sonra Ziraat Bakanlığı'nca illere gönderilen tamim, buğday alım, depolama ve satım işleri ilgili düzenlemeleri içermektedir. Pratikte Buğday Kanununun nasıl uygulanacağına dair düzenlemenin yer aldığı bu tamimin 3. Maddesinde buğdayın okkası 5.5 kuruş olarak belirlenmiştir. Buğdayın alım merkezleri ise Ankara, Polatlı, Eskişehir, Akşehir, Konya, Kütahya, Balıkesir, Yerköy, Denizli

⁹ Neşe Erdilek 'Hükümetler ve Programları,'Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde(968-1045), C.4, İstanbul: İletişim Yayınlar, 1983, s.982.

¹⁰ Bakınız: Şevket Pamuk, 'İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İâşe Politikası ve Köylülük', Oya Baydar (Editör), *Yetmiş Beş Yılda Köylerden Şehirlere*, içinde(57-66) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, Şubat 1999. Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye Savaş ve Gündelik Hayat*,1. Baskı, İstanbul, Homer Kitabevi, 2007.

¹¹ Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, C.1, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1993, s.418-419.

¹² *Resmî Gazete*, 13.7.1938. s.10250.

ve Tekirdağ olarak tespit edilmiştir.¹³ Alım yerleriyle ilgili mekânsal dağılımında dikkat çeken en önemli nokta ise demir yolu ağlarına olan paralelliktir. Diğer taraftan, piyasalaşan buğdayın %80'nin İç Anadolu'da çıkıyor olması da kurumun alım merkezlerini bölgede yoğunlaştırmasına neden olmuştur.

Piyasalaşan buğdayın mekânsal dağılımında, ulaşım ağının gelişimi kuşkusuz etkili bir rol oynamıştır. Cumhuriyet'e kadar ekseriyetle Ege, İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerini içine alan ağ, Cumhuriyet'in marşlara da konu olan *şimendifer politikasıyla* Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine kaymıştır. Fakat söz konusu mekânların piyasadaki rolünü görebilmek için ofis dönemini beklemek gerekmektedir. Çünkü demiryolu ağı gelişme göstermekle birlikte, piyasalaşmanın söz konusu bölgelerde artışı/girişi 1940'lı yıllarda yavaş yavaş gelişmiştir. Dolayısıyla bu dönemde daha çok devletin Milli Koruma Kanunu çerçevesinde gerçekleştirdiği el koyma uygulamaları söz konusudur.

Buğdayın piyasalaşması ve mekânsal dağılımı arasındaki paralelliğin gözlenebildiği en çarpıcı zaman ve mekân, demiryolu ağının daha erken kuvvetlendiği ilk alanlardır. Özbek'in yaptığı hesaplama göre söz konusu dokuz bölgedeki¹⁴ 1934-37 yılları arasında yapılan üretim, toplam buğday üretiminin %31,4'üne denk gelmektedir. Diğer taraftan piyasaya gelen buğdayın %45'ide bu bölgelerden gelmektedir.

1933 yılında piyasada satın alınan buğdayın %56'sı, sayıları toplamda 20'yi bulan alım merkezlerinden yapılmıştır. Takip eden yılda bu oran %62'ye çıkarken, alım merkezlerinde ise bir önceki yıla göre %160 civarında bir yükseliş yaşanmıştır. 1934'te 52 olan alım merkezi sayısı 1935 yılında 56'ya çıkmıştır. Bu alt yapı yatırımlarının ulusal pazarın mekânsal ölçeğinin ülke sathına yayıldığı ve üretimin tamamının ulusal pazara eklemlediği anlamına gelmez. Nitekim o yıllarda Türkiye üretimi yapılan buğdayın sadece %23'ü piyasaya aktarılıyordu.¹⁵ Bu oran köylünün topraksız ve küçük kesiminin piyasa ile olan kısıtlı ilişkisinin ötesinde orta ve büyük köylünün üretim ölçeği içerisinde yer almakta olduğunu gösterir. Diğer taraftan oranın ifade ettiği bir başka gerçek ise, Türkiye köylüsünün önemli bir kısmının bu dönemde geçimlik üretim faaliyetleri içerisinde olduğudur. Dolayısıyla piyasa ile alım merkezleri arasındaki paralellik, hükümetin uğraş alanı içinde olup krize dönük politikaları da bu alanlara odaklanmıştır.

2. Toprak Mahsulleri Ofisinin Kuruluşu ve Savaş Dönemi İhtiyaçları

Savaş; paylaşılabilen topraklara hâkim olmak, bir düşünce ya da inancın taraftarlarını arttırmak, ya da bir alanı sömürgeleştirmek amacıyla¹⁶ toplumda pek çok siyasal, sosyal ve ekonomik alt üst oluşların yaşandığı ve aynı zamanda yeniden bir konsensüsün ortaya çıkarıldığı bir siyaset aracıdır. Dünyada yaşanan her savaşın kendisince geçerli gerekçeleri vardır ve taraflar gerekçelerini karşı tarafa diplomatik yollarla kabul ettiremediği için savaş aracına başvurur. Bu anlamda kapitalizm krizden çıkma adına, 1914 yılında başlayıp 1918 yılında biten Birinci Dünya Savaşı çözüm getiremediği için kısa süre sonra yeniden ortaya çıkan krizin oluşturduğu sorunlara çözüm olarak, İkinci Dünya Savaşı devreye sokulmuştur. Bu manada savaş Dünya'nın iktisadi hayatında belirleyici olan erken kapitalistleşmiş Batı ülkelerinin kendi aralarında çözemedikleri problemleri çözme amacıyla gerçekleştirdikleri bir araçtı. Fakat çözüm/araç olarak devreye sokulan bu zor süreç/yöntem, sivil yurttaşlar başta olmak üzere savaşın tarafları üzerinde pek çok olumsuz etki bıraktı. Bu etki savaşta taraf olan kesimlerinde ötesinde bölgesel hatta küresel ölçeklidir. İkinci Dünya Savaşı da küresel etkileri olan savaşlardandı.

¹³ Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, *Elli Senelik Faaliyeti*, Ankara: 1938, s.111, Aktaran: İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Alt Yapısı Oluşurken* 3, 1. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül, 2004, s.113.

¹⁴ Kanunun çıktığı yılda Ankara, Polatlı, Eskişehir, Balıkesir, Denizli, Konya, Akşehir, Kütahya, Sivas, Yeniköy(Yozgat) ve Tekirdağ'da alım merkezleri oluşturulmuştur. Kararname No. 13204, 23.7.1932, *Resmî Gazete*, n. 2164, 2 Ağustos 1932, Aktaran: Nadir Özbek, 'Kapitalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları, 1932-1937', *Toplum Bilim*, S.96, İstanbul: Birikim Yayınları, Bahar, 2003, s.230.

¹⁵ Özbek, s.230.

¹⁶ Alev Sınar Çılgın, *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003, s.7.

Savaş döneminde yaşanan sorunlar, tarafların ya da savaş dışında kalan ülkelerin iktisadi, siyasal ve sosyal pek çok problemle mücadele etmesini zorunlu kılmıştır. Kuşkusuz bu problemlerin en başta gelenlerinden biri iâşe sorunudur. Savaşın sürdürülebilmesinin olmazsa olmazlarından olan iâşe ihtiyacının karşılanması, sadece savaş alanı içinde olan ülkelerin problemi değildir. Aynı zamanda savaş dışında kalan ülkelerin de karşı karşıya kaldığı önemli problemlerdendir. İâşe sıkıntısının giderilmemesi, ülkede kaosu doğmasını kaçınılmaz kılar. Devlet iâşe sorununu savaşta olup olmasının ötesinde bir varlık sorunu olarak görür ve güvenliğin içindeki en önemli garantisi olduğunu düşündüğü bu alana müdahaleyi elzem bir görev olarak belirler. Dolayısıyla kanuni yollarla ve kurumsal olarak *dizayn etme* arayışı içine girer.

Savaş tehdidini hisseden Cumhuriyet'in kırsala dair geliştirdiği *köycü* söylemi rejimin nasıl bir politika üretmeyi düşündüğünü göstermesi açısından önemlidir. 1938 yılında çıkan köy ve ziraat kalkınma kongresi yayınında, Mustafa Kemal'e atfen yer alan şu ifadeler buğdayın iâşe, sanayi ve iktisatta ki yerini özetler gibidir. ‘

*Milli iâşeyi korumak, milli sanayiye doyurmak ve milli iktisadın kuruluşu için lazım olan döviz getiri kaynak oluşturmak gereklidir.*¹⁷

Milli iâşe söylemini ulus devlet perspektifi ile değerlendirdiğimizde, ulusun yöneticilere tanıdığı yönetme yetkisi içinde söylenmiş bir ifade olduğu düşünülebilir. Fakat bu ifadeyi savaşın yakın tehdidini gören bir yöneticinin söylemesi iâşenin önemine vurgu için ilgi çekicidir. Çünkü milli iâşe ilk etapta ulusa karşı sorumluluğun adı iken, daha detaylandırıldığında silo, depolama, ulusal güvenlik, kurumlar arası entegrasyon, hububatın sağlıklı bir şekilde dağıtımını içerecek pek çok diğer ulusal alanları sorgulamayı zorunlu kılar. Bu bağlamda savaş arifesinde olan bir dünyada, iâşe sıkıntısını giderici politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Buğday Kanunu ile hayata geçirilen piyasayı düzenleme işlevi, yeni dönemde kısmi bir dönüşüme uğramaktadır. Mustafa Kemal'in Ziraat Bakanlığı'na iletilen notu da savaşın arifesinde olan dünya'da yeni perspektife iâşeyi eklemeyi zorunlu kılmaktadır. Notta Mustafa Kemal buğdayın yanı sıra gıda, sanayi alanında kullanılan ürünler ve dış ticarete önemli paya sahip olan ürünlerin üzerinde politika geliştirilmesini istemektedir. Mustafa Kemal bu isteğini notta şöyle dile getirilmektedir.

*Mahsullerimizin ayrı ayrı her birinde, miktarını arttırmak, kalitesini yükseltmek, istihsal masraflarını azaltmak, hastalık ve düşmanlarıyla uğraşmak için gereken teknik ve kanuni her tedbir, vakit geçirilmeden alınmalıdır.*¹⁸

Bu politikanın ilk izleklerinden biri hükümet programlarına olan yansımalarıdır. Bu manada Bayar hükümetinin hububat politikalarına nasıl baktığını değerlendirmek, Ofis öncesindeki kısa dönemde oluşan düşünsel atmosferi yakalamak açısından da dikkate değerdir. 8 Kasım 1937'de Celal Bayar'ın başvekilliğinde kurulan hükümetin programında tarım politikalarının genel çerçevesi çizilmiş, ardından hububat/buğday için yapılması planlanan işlerden buğday fiyatının düşürülmemesi ve böylece hem üretici hem de tüketiciyi korumak için gerekli önlemlerin alınması istenmiştir. Özellikle silo ve ambar yapımının stok için önemli olduğu tespit edilmiştir.¹⁹ Ziraat Bankası döneminin hububat politikalarının genel çerçevesine uygun bir tarif çizen bu yaklaşımın, savaşın yakın tehdidi altında olan bir ülkenin ‘milli iâşeye’ dönük adımlarını hızlandırması ise güvenlik ekseninden bakılınca anlamlı hale gelmektedir. Mustafa Kemal'in ‘milli iâşe’ ile ‘gerekli tedbirler’ vurguları kısa sürede karşılık bulacaktır.

17 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen kanun,²⁰ sermayesinin tamamı devlete ait olan kamu iktisadi kuruluşlarının kanun çerçevesinde yapılandırılmasını esas almaktaydı.²¹ Kamu İktisadi

¹⁷ Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Ankara: Devlet Basımevi, 1938, s.295.

¹⁸ ‘Atatürk'ün 1.11.1937 Direktif Nutku’, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Ankara: Devlet Basımevi, 1938, s.288.

¹⁹ Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, s.291.

²⁰ Niyazi Acun, *Toprak Mahsulleri Ofisi ve Kuruş Gayesi, Zirai Tarihimize Bir Bakış*, İstanbul: Sinan Matbaası, 1947, s.67.

²¹ Acun, s.67.

Teşekküllerini Çerçeve Kanunu olarak değerlendirebilecek bu kanun maddeleri, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin genel çerçevesini ve ofisin kuruluş gerekçesini içermektedir. Devletin kendi sermayesi ile oluşturduğu kurumlarda daha profesyonelce bir organizasyona gitme arayışının başlangıcı olarak görülecek kanun, Cumhuriyet kurumsallaşmasının önemli aşamalarındandır. Uluslaşmanın kurumlar üzerinden yapılması, iç pazar oluşumunun en geçerli gerekçelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde ulus devlet inşası siyasal ve sosyal alandaki dönüşümü ile birlikte düşünüldüğünde, ekonomik alanda da devletin kendi sermayesi ile oluşturduğu yapıları kurumsallaştırma çabası içine girmesi, dönemin ekonomik, politik ruhuna oldukça uygun bir adımdır. Dolayısıyla bu işi daha sağlıklı sürdürebilmek için bir kuruma ihtiyaç doğmuştu. 3460 sayılı kanun bu iş için oluşturulacak bir kurumun yönünü tayin etmektedir. Ofisin kuruluş sermayesinin tamamının devlet tarafından sağlanmış olmasından dolayı, 3460 sayılı Kanun'un 26. Maddesi çerçevesinde Ziraat Bankası'ndan bu yetkiler devir alınmıştır.²² Aynı zamanda kanun, Ziraat Bankası bünyesinde bulunan finansal ve fiziki sermaye yatırımlarının ofise devredileceği bir sürecin başlamasının hukuki zorunluluğunu da dayatacaktır. Nitekim bu kanundan kısa bir süre sonra çıkarılacak olan Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu bu işlevi yerine getirecektir.²³

13.07.1938 tarihinde çıkan Toprak Mahsulleri Ofisi kanunu, kurumun nasıl bir işlevi yerine getireceğini ve Ziraat Bankası bünyesindeki buğday masasının yerine getirmiş olduğu işlevi de üstlenen kurumsal sorumluluğu oldukça net tarif etmektedir. Nitekim kuruluş kanununun ikinci maddesinde hububat alım satım şart ve koşulları ele alınmıştır. Buna göre üretici ve tüketiciyi korumayı hedef edinen ofis, buğday fiyatlarının piyasa seviyesinin altına düşmesini engeller. Bu doğrultuda ofis, Haziran ayının ilk on beş gününde Bakanlar Kurulunca belirlenen fiyatlar çerçevesinde ve yerlerde alım yapar.²⁴ Savaştan yaklaşık bir yıl önce oluşturulan bu yeni yapı, kurumun 1938'den 1941 Haziran'ına kadar hububat piyasasına müdahalesi, Ziraat Bankası'nın yöntemlerine paralel bir seyir izlemiştir. Fakat 1941 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu bu alandaki politikanın daha sert ve denetleyici/müdahaleci içeriğini ortaya koyar. Nitekim bu kanun savaş tehdidi altında politika inşa etmeye çalışan bir ülkenin, bu olağanüstü döneme dair politikalarının yeni bir rotaya kaymasında önemli bir dönemeç olduğu göstermiştir.

Türkiye'nin savaşın başladığı 1939 yılı son çeyreğinden itibaren savaş kaygısıyla hareket ettiğine dair pek çok hukuksal, kurumsal kanıt mevcuttur. Bu ara dönemde ofisin temel görev alanının iâşe sorunsalı olduğu açıkça görülmektedir. Bu dönemde yapılan pek çok hukuki,²⁵ kurumsal ve iktisadi düzenlemenin Ofis üzerindeki etki ve yansımaları mevcuttur. Milli Koruma Kanunu'nun verdiği yetki çerçevesinde 18 Haziran 1941 tarihinde çıkan 157 No'lu Koordinasyon Kararı, el koyma yetkisinin nerede, nasıl ve kimler aracılığı ile yapılacağını ele almıştır.²⁶ Alım politikasında yeni bir dönem olan *el koyma yetkisi*, 1941-42 hasat dönemi için hayata geçirilecek uygulanmaların habercisidir. Karar serbest piyasa koşullarında alım-satım işlevini yerine getiren Ofis'i piyasadaki tek belirleyici hale getirmiştir. El koyma yetkisi çerçevesinde hububat ekiminin yapıldığı hemen hemen her yerde²⁷ neredeyse ürünlerin tamamı satın alınmıştır. 39 ili kapsayan bu yetki kullanımının coğrafi dağılımı, hububat ekimindeki payı gibi faktörlerle birlikte düşünüldüğünde, piyasaya gelen ürünlerin neredeyse %90 üzerindeki bir oranına el konulduğunu göstermektedir. El koyma işleminin dışında kalmanın tek kriteri *yerelin ihtiyaçlarının karşılanması*dır.

²² Acun, s.69.

²³ Resmi Gazete, 13.07.1938, s.10250.

²⁴ Resmi Gazete, 13.07.1938, s.10250.

²⁵ Örneğin; 3634 sayılı milli müdafaa mükellefiyeti kanununun savaşın başlangıç yılının başında alınması gereken tedbirlerle ilgili düzenlemeler öngören ilk kanunlardır. Kanun askeri ihtiyaçların nasıl karşılanacağını çerçevesini çizmiştir. Bu konuda yer alan birinci bölümün 2 maddesindeki "orduya lazım olan yiyecek, içecek ve giyecek maddeleri, hayvanlara lazım olan hububat, otu ve saman" ifadesi ordu öncelikli ve ofisin uğraş alanına dönük uygulamaların olacağını ilk kanundur. Resmi Gazete, 16.6.1939, s.11980.

²⁶ Resmi Gazete, 18.06.1941, s.1194.

²⁷ El koyma yetkisi Afyon, Amasya, Ankara, Antalya, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Gümüşhane, Hatay, Isparta, İstanbul, İçel, İzmir, Kayseri, Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Mardin, Niğde, Samsun, Seyhan, Sivas, Tekirdağ, Tokat, Urfa Ve Yozgat'ta uygulanmıştır. Resmi Gazete, 18.06.1941.

20 Haziran 1941 günü yapılan toplantıda, işlerin daha hızlı ve organize yapılabilmesi için alım merkezlerinin mıntıkalara ayrılmasına karar verilmiştir. Bu amaç doğrultusunda mevcut alım ajansları 8 mıntika altında toplanmıştır.²⁸ Toprak Mahsulleri Ofisi bu sekiz etkinlik alanı ile mekânsal bir bütünlük içermektedir. Zira mıntika bölgeleri aynı zamanda Toprak Mahsulleri Ofisi'nin alım yaptığı alanların nereler olduğunu da göstermektedir. Dolayısıyla, ulusal pazara nerelerin eklendiği de bu ajans ve mıntika örgütlenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Güneydoğu Anadolu bölgesinde, Gaziantep Urfa platosu çevresi hariç diğer yerler mıntika alanının dışında kalmışken, bu durum Doğu Anadolu'da daha yaygındır. Bu bölgede sadece Erzincan ve Erzurum çevresi hariç diğer alanların ulusal pazara eklenmediği görülmektedir. Mıntika amirlikleri bünyesinde oluşturulan yeni yapıda, 36 ajans, 14 ekip ile toplam dört şube 100 ajans ve 32 ekip oluşturulmuştur.²⁹

Merkezi Ankara'da bulunan kurumun sekiz mıntıkaya ayırdığı Türkiye hububat havzasında alım merkezleri, organize ederek tüketim merkezlerine ürünlerin aktarılmasını sağlıyordu. Alım merkezlerine³⁰ Ziraat Bankası, mal müdürlükleri ve komisyoncular yardımcı olmaktaydı.

1941 yılı alım mevsimi öncesi oluşturulan bu örgütlenme şemasında, ülkenin demiryolu ağının Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini boydan boya geçecek şekilde tamamlanmış olması da göz önüne alındığında, bu yerlerde ajans açılmamış olması, bu alanlarda piyasa için üretim kapasitesinin düşüklüğü ile açıklanabilir. Diğer taraftan yerelin ihtiyaçlarının karşılanması da bu bölgelerin dışarıda tutulmasını etkilemektedir. Söz konusu alanlar, iklim ve yeryüzü şekillerinin etkisiyle verimin oldukça düşük olduğu alanlardır. Alım merkezlerindeki verimliliğin göz önüne alınması Ofis'in temel gayelerindedir.

Milli Koruma Kanunu çerçevesinde Ofis'in el koyma yetkisine karşı gelişen tepkiler, Refik Saydam'ın ani kalp krizi nedeniyle hayatını kaybetmesi devlet tarafından bu politikaların değişimi için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Saraçoğlu hükümetleri olarak bilinen iki dönemden ilki, piyasaya öncelik tanınan dönemdir. İlk dönemin Ofis açısından en önemli noktası %25 uygulamasıdır. İkinci dönemde ise devletin düzenleyiciliğine tekrardan dönüş yaşanmıştır. İkinci dönem içinde yer alan *Toprak Mahsulleri Vergisi* uygulaması 1943 ile 1946 yılı başına kadar uygulanan hububat alanındaki en önemli kanuni düzenlemedir. 1946 yılından itibaren tamamen piyasa fiyatları üzerinden hareket eden bir alım politikasına dönülmüştür.³¹ Bu şekilde dönüşüm

²⁸ 1.Mıntika Trakya mıntikası olarak belirlenmiş ve bu mıntıkaya Edirne, Çorlu, Babaeski, Uzunköprü, Çanakkale ve Kara Biga ajanslarından meydana gelmiştir. 2.Mıntika Eskişehir mıntikası olarak belirlenmiş ve bu mıntika Eskişehir, Bozüyük, Kütahya, Balıkesir, Bandırma, Balıkağır(?), Polatlı Emirdağ ve Sincan köy ajanslarından meydana gelmiştir. 3.Mıntika Afyon mıntikası olarak belirlenmiş ve bu mıntika Afyon, Uşak, Burdur, Denizli, Çardak, Çivril, Sandıklı, İhsaniye, Çay ve Bolvadin ajanslarından meydana gelmiştir. 4. mıntika Konya mıntikası olup Akşehir, Iğın, Sarayönü, Kadıhan, Cihanbeyli, Konya, Çumra, Karaman, Ereğli ve Bor ajanslarından meydana gelmiştir. 5. mıntika Cenup mıntikası olup Urfa, Karkamış, Akçakale, Muşitpınar, Viranşehir, Mardin, Siverek ajanslarından meydana gelmiştir. 6. mıntika Yerköy mıntikası olup Çankırı Yahşihan, Çerikli, Yerköy, Yozgat, Kırşehir, Şefaattli, Himmet Dede Kayseri, İncesu ajanslarından meydana gelmiştir. 7. mıntika Çukurova mıntikası olup Adana, Tarsus, Ceyhan, Osmaniye, Erzurum İskenderun ajanslarından meydana gelmiştir. 8. mıntika Sivas mıntikası olup Saroğlan, Şarkışla, Sivas, armağan, Tercan, Erzurum, Yıldızeli, zile, Amasya, havza, kunduz ajanslarından meydana gelmiştir. B.C.A.T.M.O. İ.M, C.1, 20.6.1941, s.44.

²⁹ Bedrettin Kolaç, *Cumhuriyet Dönemi Hububat Politikaları(1923-1950)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Çalışması, İstanbul: 1999.s.157.

³⁰ 1941 yılında el koyma uygulamasının meydana getirmiş olduğu bu genişleme 1942 yılında mıntika sayısının yirmiyeye, ajans sayısının 128'e çıkmasına neden olmuştur. Buna karşılık 1942 yılı Temmuz'unda uygulamaya konulan borçlandırma yani %25 uygulaması ile birlikte 1943 yılında 184 Ziraat Bankası şubesi, 128 belediye ve 16 kooperatif ofisin işlemlerinde yardımcı olmuşlardır. 1944 yılı ofisin taşrada yeniden yapılanmasının da yılı olmuştur. Ajans görevliliği ambar şefliğine dönüştürülmüştür. Bu anlamda 21 bölge şefliği ve 110 ambar şefliği şeklinde örgütlenen kurumun bünyesinde ofis ile koordineli çalışan 207 Ziraat Bankası şubesi, 157 belediye ve 13 tarım kredi kooperatifinin alım faaliyetlerinde yer aldığı görülmektedir. Bu yapıyla ülkenin bütün hücrelerine sirayet etmiş bir bütünlüğün varlığını vurgulamak gerekir. Öte yandan özellikle diğer kurumların daha sonrada değinileceği gibi işlerin sağlıklı sürdürülebilmesi bu denli büyük bir organizasyondan verimli bir şekilde yararlanılmadığını da ortaya çıkaracaktır. 1944 yılında oluşturulan ambar şefliklerinden vazgeçilmiş, yerine bölge müdürlükleri oluşturulmuştur. Bölge müdürlüklerinin bünyesinde oluşturulan eksperler, hesap kontrolörleri, inşaat teknisyenleri, kantar memurları gibi birimlerle daha özerk bir yapıya bürünmeye çalışılmıştır. 1947 yılı Ofisin taşradaki dönüşümün önemli dönemlerinden biridir. Kolaç, s.157-159.

³¹ Toprak Mahsulleri Vergisinin kaldırılması serbest piyasa koşullarının tamamen uygulamasında önemli bir kilometre taşıdır. Bu tarihe kadar vergi çerçevesinde yapılan el koymalar özellikle küçük üreticiler üzerinde baskı oluşturduğu için piyasanın sağlıklı işlemini engellemekteydi. Bakınız: *Resmi Gazete* 25.1.1946.

gösteren iâşe politikasını kısaca değerlendirdikten sonra kurumsal uygulamalarının alım ofisleri, silolar ve depolar ile diğer kurumlarla olan entegrasyonuna geçebiliriz. Ötesinde bu dönüşümün gündelik hayattaki yansımalarına³² bakarak bu pratikler sayesinde kurumun yaşanan iâşe politikasındaki rolü gözlenecektir.

2.1. 'Çiftçinin Karagün Dostu' ya da İâşenin Teminatı: Siloların İnşası

Ulus devletin kitle üzerindeki propaganda araçlarından biri kamu kurum ve kuruluşlarına kurumun işlevine göre yazılar yazılmasıydı. Bu yazılar genellikle kurumun işlevini dile getiren kısa, öz cümleleridir.³³ Bu cümleler yahut semboller, toplumun kültürel kodlarıyla birlikte işlenirse daha fazla karşılık bulur. Özellikle milliyetçi akımların etkin kullanım aracı olan bu semboller, toplumda uyandırdıkları ortak çağrışımlardan dolayı devletçe siyasi propaganda aracı olarak tercih edilirler. Propaganda için kullanılan bu alanların yapılış hikâyesi ve kullanımı, ofisin "asıl işlevi"ni yerine getirir iken yaşadığı başarı veya başarısızlıklarının gözlenebildiği önemli alanlardandır.

Silo ve ambarların yapılış hikâyesinin belgelerdeki yer alışı, hikâyesinin ortaya koyduğu içerik 'kervan yolda dizilir' özdeyişi ile ifade edilebilir cinstendir. Kemalist 'ideoloji', 'kendisine has' politik söylemi, teorik bir çerçeveden çok günlük ihtiyaçların gölgesinde 'idare-i maslahat' olarak ifade edebilecek deneyim/deneyimsizlikler üzerine inşa etmiştir. Silo hikâyesi bu halin en somut dışı vurumudur. Silo yapılışında ortaya çıkan en önemli sonuç, plansız ve merkezden alınan kararların başarısızlığıdır. Bu başarısızlık kuşkusuz ürünlerin saklanma koşullarında ve zayıflarda ortaya çıkmakla kalmadı, daha da ötesinde iâşe sıkıntısında Ofis'in de etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'de silo yapılış hikâyesine bir belge ile başlamak ilgi çekici olabilir. Ankara yakınındaki Sincan Köy'ünde ambar yapımına karar verilmiştir. İlk etapta Sincan Köy'ünde bin tonluk ambarın yapımı kararı alınmış fakat bu ambar kapasitesinin Sincan Köy ve çevresindeki ürünleri depolamaya yetmeyeceği fark edilmiştir. Bunun üzerine bölgeye tahkikat yapılır. 29.03.1941 tarihli toplantıda Sincan Köy'ünde 3000 tonluk ambarın ihtiyacı karşılayacağı anlaşılır. Bu karardan yaklaşık bir ay sonra yani 24.4.1941 tarihinde yapılan görüşmeler neticesinde ekstra 2000 tonluk bir ambarın yapılmasına³⁴ karar verilir. Kısacası bin tonluk ambar iki toplantı kararıyla önce üç bin tona sonra ise beş bin tona çıkarılmıştır.³⁵ Kararların sıkça değişmiş olmasında, alınan kararların merkezden olması, yerel ile merkez arasındaki bilgi alış verişinin zayıf olması etkili olmuştur. Yerelde yapılan üretimin pazara gelme miktarı gibi aslında yerel üzerinden değerlendirilse bu kadar sık karar değişikliklerine neden olmayacaktır. Bu durum, silo yapısını geciktirmekte ve ürünlerin açıkta kalmasına neden olmaktadır. Açıkta kalan ürünler zayıfların yanı sıra iâşe

³² Gündelik hayat pratiklerinden kastımız ofis meclis idare tutanaklarındaki ofisin gündelik iş ve işleyişine dair alınan kararlardır. Bu çalışmada kullanılan Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Toprak Mahsulleri Ofisi idare meclisi tutanakları arşivce fonlanmadığı için tarafımızca defter numarasına göre ciltler şeklinde dipnotlarda gösterilmiştir.

³³ Siyasi propaganda içeren mesajlar toplumu ve topluma dair ortak duygu ve düşünüş bütünü oluşturmayı hedefler. Siyasi propaganda da dört temel unsur vardır. Bunlar propagandacılar, hedef kitlesi, mesajlar ve sembollerdir. Propaganda da kullanılacak olan mesajlarda örtük amaçlar vardır. Bu nedenle kullanılacak olan semboller önemlidir. Lasswell'e göre "bir grup açısından standart anlamlar taşıyan ve kritik semboller olarak adlandırılan belirli nesnelere vardır. Bu kavramsallaştırma doğrultusunda 'kalkık bir kaşın, sıkılmış yumruğun, keskin sesin, acı bir sözün verili bir kültürel ağ içerisinde standart karşılığı vardır.'" Lasswell, H.D. 'Propaganda', *International Encyclopedia Of Social Sciences*, C.7Aktaran: Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi. Halkevleri 1932-1951*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s.14-15.

³⁴ B.C.A.,T.M.O. İ.M., C.1, 26.4.1941, s.13.

³⁵ B.C.A.,T.M.O. İ.M., C.1, 26.4.1941, s.13.

Benzer kararlar için bakınız: B.C.A.T.M.O. İ.M., C.1, s.32, B.C.A.T.M.O. İ.M.,C.2, s.186, B.C.A.T.M.O.İ.M.,C.2, s.146, B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.137, B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.149, B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.162, B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.166, B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.208, B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.210, B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.214, B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.218, B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.241, B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.241, B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.295, B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.243, B.C.A.T.M.O. İ.M.,15.9.1944, C.2, s.421, B.C.A.T.M.O. İ.M., 8.11.1944, C.2, s.490, B.C.A.T.M.O. İ.M., 23.12.1944, C.3, s.23, B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.183.

sıkıntısının alt yapısını oluşturuyordu. Tabi bu işin bir de maliyeti olduğu ve alınan yanlış kararlar sonucu yapılmış yatırımların zayi olması ise çabasıdır. Aynı vakanın mali boyutuna bakarak diğer benzer örneklerde de aynı sonucun yaşandığını söylemek çok zor olmayacaktır. Nitekim tahkikat neticesinde inşaatın henüz yapılmayan işleri için 1941 yılı hesaplamalarına göre, Sinan Köy inşaatı için rayiç bedel 11198,79 lira tespit edilmiştir. Yapılan keşifte ek yatırım için ise 7681,15 lira ekstra çıkmıştır. Karar gününe kadar yapılan işlerden kusurlu oldukları tespit edilen kısım tutarı 312,81 liradır. Ayrıca kapasite artırımından dolayı inşaatın tamamlanabilmesi için 11521 liraya ihtiyaç vardır.³⁶ Bu belgenin sonuç olarak bıraktığı en önemli şey ürünün saklandığı depolar/siloların yapımında başarısız bir ofis politikasının görüldüğüdür. Bu durum ürünlerin saklanma şartlarını olumsuz etkilemektedir. Ötesinde kent merkezleri başta olmak üzere ülke genelinde yaşanan ekmek kıtlığına karşılık, depo/silolarda çürümeye terk edilen ürünlerin varlığının yanı sıra ürünü saklayacak depoların inşa edilmemesi görünen resmin detaylarıdır.

Milli Koruma Kanunu'nun savaş baskısı altındaki bir ülkenin siyasal, sosyal ve iktisadi hayatına dair düzenlemelerinin gölgesinde şekilleniyor olması, kurumun nasıl bir işlevselliğe sahip olduğunu da ortaya koymaktadır. Ürünlerin alım satımı, depolanması, piyasanın düzenlemesinden öteye geçen bu dönem uygulamaları savaşa karşılık geliştirilen politikaların derin izlerini taşımaktadır. Bu izlerin kurum bünyesinde hissedildiği alanların başında kuşkusuz silo ve ambar yapım alanları, alım ajansları yapımındaki kaygılar beklentiler ve bu beklentilerin meclis tutanaklarında kendisini çokça göstermiş olması kurumun bu ara dönemdeki işlevinin işe üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Kurumu temsil eden ajans, alım merkezi, silo ve ambarların alt yapı işlevi görmelerinden ötürü bu yapıların yapımından öteye işleyişinin gelip oturduğu yer işe sorunsalının İkinci Dünya Savaşı'nın etkisinde şekillenmiş işe politikasının içerden tarifini yapmak açısından önemli ipuçları vermektedir.

Ofis'in alım satım politikalarının sağlıklı yürütülmesi, işenin depolanmasında problem çıkmaması sağlıklı bir silo ve ambar alt yapısının oluşumuna bağlıdır. Fakat savaş şartlarının zorlaması nedeniyle daha kuruluş aşamasında olan bir kurum aracılığıyla, hızla ürün stoklama arayışına gitmesi ve yasal düzenlemelerle kimi dönem ürünlerin önemli bir kısmını bünyesinde toplaması, silo ve depo sorunun Ofis'in en fazla *konsantre olduğu* alanlarından biri olmasına neden olmuştur. Çünkü sözü edilen bu alanların, ülkenin hemen her tarafına bir şekilde dağılmış bir büyük örgütlenme şemasının yereldeki ayaklarıdır. Yerelden gelmiş olan raporlar ve yazıların içinden işe politikasındaki aksaklıkların Ofis'ten kaynaklanan payının ne kadar olduğunu ortaya koymaktadır.

Başlangıçta bütün çabasına rağmen Ofis'in silo ve ambar yapımını da yetersiz kaldığı³⁷ ve dolayısıyla işlevini yeteri kadar ortaya koyamadığı gözlenmektedir. Bu durum savaşın son yılına kadar alt yapı açığının gölgesinde devam etmiştir. Açığı kapatmak adına yasal düzenlemelerle silo ve ambar olarak kullanılabilir alanların oluşturulması gayreti içine girse de başarılı olunamamıştır. Bu noktada yasal yetkiyle müdahale eden ve bir dönemde tekel oluşturarak hububat piyasasını dizayn eden kurumun silo ve ambarlar alt yapısı nasıldı? Silo ve depo ile alım merkezlerini nasıl oluşturuyordu? Kiralama, uygun bina satın alma, yeni ajanslar yapma bu politikanın işleyişinde nasıl rol oynadı? Yeni yapılan binaların alt yapısı ve malzemesinin yapımı hangi saiklere bağlı olarak dönüştü? Depolama koşullarının malzeme tercih/değişimindeki rolü nasıl şekillendi? Daha da ötesi silo ve ambarların artırılması/azaltılması esnasında ortaya çıkan raporlarda işe sıkıntısı çeken bir ülkenin kaynaklarını yeterince kullanamamasının soruna etkileri neler olduğu soruları önem kazanmaktadır.

Ofis'in bu özel dönemdeki işleyişini ele alan ve kurumun diğer kurumlar(ziraat ve mal müdürlüğü) üzerinden ürüne el koyduğu bu kritik eşğin sonunda hazırlanan bir rapora göre Ofis, 1942-1943 senesinde teşkilatın olmadığı yerlerde satın alma işlemini yapan kurumlardaki

³⁶ B.C.A.T.M.O. İ.M., 26.4.1941.C.1, s.13.

³⁷ B.C.A.T.M.O. İ.M., 20.02.1945 C.3, s.122.

kişiler işlemler konusunda tecrübesizdi. Mal Müdürlükleri bu işi ikinci bir iş olarak görmekte-dirler. Maliye'ye şikâyet edilmesine rağmen istenilen sonuç elde edilememiştir. Noksanlıklar, ço-ğunlukla Doğu ve Güney Bölgelerinde çıkmıştır ve bu durumda buradaki ürünlerin çabuk bozul-masının yanı sıra, saklama koşullarının kötü oluşu etkilidir. Rutubet, toprak seviyesinin altında saklama, penceresiz yapılar ve çoğunluğu ahır niteliğindeki ambar ile haşereler, Ofis'in karşı karşıya kaldığı saklama koşulları sıkıntılarıdır. Ayrıca ulaşım başlığı altında da değinileceği üze-re harp yıllarında nakil işlemleri için gerekli nakliyat aracının bulunmayışı ya da arızalı olu-şu nedeniyle istenilen zamanda ürünlerin nakil olmayışı, zayıatların gerekçeleri olarak ortaya çıkmaktadır.³⁸ Zayıata dair belgelerde dikkat çeken başlıklar depolama yeri ve sağlıklı saklama koşullarının oluşturulmamasıdır.³⁹ Saklama koşulları içinde ise taban kısmının toprak⁴⁰ ve tah-tadan olması pek çok kemirici ve haşerenin ürünlere zarar vermesine olanak tanımıştır. Fare⁴¹ ve bitlenme⁴² bu anlamda en çok dikkat çeken faktörlerdendir. Belgelerde sıkça rastlanan zayıatın gerekçesindeki açıkta kalınma hali, muşamba ile örtülemeyecek kadar⁴³ kral çıplak dedirtecek cinstendir. Bir belgede ürünlerin yıl içerisinde açıkta kalması⁴⁴ dolayısıyla ürünün depolandığı alanda bir sonraki yılda yeşeren bir ürün havzası ile karşılaşacağı alaylı bir dile ifade edilmiştir. Nitekim bir başka belgede de ifade edildiği üzere, Erzurum ilinin İliç kazası* belediyesi tarafın-dan üreticiden satın alınan 100.536 kilo buğdayın ambar yokluğundan dolayı tutulan yerlerde rutubete maruz kalmasının yanı sıra bazen 3 cm'ye kadar çimlenen bir alana dönüşerek zayıata neden olduğu belirtilmiştir.⁴⁵ Bir başka belgede, Acıpayam ajansından İstanbul'a gönderilen ve %5 oranındaki fire ile ilgili yapılan incelemede, açıkta kalmaya yeni sebepler eklenmektedir. Bunlar, sandıkların kapalı olmaması ve Haydarpaşa limanında gereğinden fazla bekletilmesi olarak ifade edilmiştir.⁴⁶ Sandıkların kapalı olmamasında alt yapısından çok başka faktörler dev-reye girmektedir. Bu dönemde zayıata dair çokça belge görülmektedir. Dolayısıyla zayıatı engel-lemek için oluşturulan silo ve ambarlarda, ne kullanıldı ve nasıl değişti sorularına yoğunlaşmak gerekir.

Milli Koruma Kanunu ile birlikte ürünlere el konulması yetkisi Ofis'i ülkenin hemen hemen her tarafında stoklama/organize etme sorunu ile karşı karşıya bıraktı. Bu sorunu Ofis'in örgüt-lenme seviyesinin tek başına kaldıracabileceğinden çok uzaktı. Dolayısıyla alınan kararlara bağlı olarak ürünler Mal Müdürlüğü,⁴⁷ Ziraat Bankası,⁴⁸ Ofis ajans⁴⁹ ve ambarları aracılığı ile yurttaştan satın alınmıştır. Bu durumda Ofis, hem kurumlarla hem de kendi içinde organize olma zorunda kalmıştır. Kendi içindeki organizasyonunu üç yöntemle çözmeye karar vermiştir. En önemlisi ve asli hedefi olan silo ve ambar sayısını⁵⁰ arttırma, depolama için kullanacağına inandığı yerleri ya satın alma⁵¹ ya el koyup bu olağanüstü dönemde geçici kullanma ya da kiralamasıdır. Bu nok-tada öncelikle mevcut binaların bu iş için kullanılmasına kararı verildi. Milli Koruma Kanunu dini mabetlere kadar pek çok yerin stoklama için kullanımına olanak tanıyordu. Bu anlamda

³⁸ B.C.A.T.M.O. İ.M., 20.02.1945 C.3, s.122.

³⁹ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.4, s.187, Benzer kararlar için bakınız: B.C.A.T.M.O. İ.M, C.4, s.28, B.C.A.T.M.O. İ.M., C.4, s.8, B.C.A.T.M.O. İ.M, 20.3. 1946, C.3, s.460.

⁴⁰ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.492.

⁴¹ B.C.A.T.M.O. İ.M.,27.8.1946 C.4, s.100, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O. İ.M, 16.1.1945, C.3, s.414.

⁴² B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.389.

⁴³ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.142, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O. İ.M, 23.5.1945, C.3, s.202.

⁴⁴ B.C.A.T.M.O. İ.M., 27.12.1944, C.3,s.35, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O. İ.M, C.3, s.37-38, B.C.A.T.M.O. İ.M., 27.12.1944, C.3 s.35.

⁴⁵ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.103.

⁴⁶ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.284.

* Bugün Erzincan'a bağlı Kemaliye ilçesinin eski adıdır.

⁴⁷ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.436.

⁴⁸ B.C.A.T.M.O. İ.M., 15.11.1944, C.3, s.1.

⁴⁹ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.128.

⁵⁰ Örneğin; 2.12.1941 tarihli toplantıda 1942 yılı inşaat programı ele alınmıştır. Buna göre;1941 inşaat programında yer alan fakat başlanamayan Tekirdağ, Çorlu, Yahşihan, Çankırı, Başköy ve Mardin ambarları inşasına imkân nispetinde başlanması, Alpköy, Pınarbaşı, Kadıhan, Kütahya, Burdur, Ceyhan ve Balıkesir'de 200 ton kapasiteli ambar yapılması kararları alınmıştır. B.C.A.T.M.O. İ.M., C.1, s.222.

⁵¹ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.78.

kilise⁵² ve camilerin⁵³ stoklama için kullanılması bir mecburiyetten öte anlam taşımıyordu. Genellikle şehrin en büyük camilerinden biri bu iş için kullanıldı. Fakat anlaşılabilir bir sebeple; savaş dönemi ve stokların devlette toplanması gerekiyordu. Bu manada ödeme yapmayacağı alanları tercih etmesi ile kullanım kapasitesi birlikte düşünüldüğünde bu tercih anlaşılabilir. Çözüm araçlarından bir diğeri de kısa süreli ve daha hızlı olması nedeniyle uygun binaların satın alınmasıydı.⁵⁴ Hatta istisnâ etme hakkının⁵⁵ tanınmış olması ile Varlık Vergisinin bu konuda Ofis'e "hayli katkı sağladı" gözden kaçmamaktadır. İstisnâ etme hakkından⁵⁶ çok Varlık Vergisi'ne dair uygulamalar bu bağlamda ilgi çekicidir. Bu işin İstanbul'da olmasında, Varlık Vergisi mağdurlarının büyük yüzdesi olan gayrimüslimlerin⁵⁷ gayrimenkullerinin İstanbul'da daha fazla olması ile İstanbul'un iş politikası üzerindeki baskısının üst üste gelmesi etkilidir. Varlık Vergisi'nin ortaya çıkardığı bu türden mağduriyetlerden Ofis'in de kendisine pay çıkarmış olması, işleyle ancak "açıklanabilecek" türdendir. Bu türden uygulamalar sadece İstanbul'da gerçekleşmemiştir.⁵⁸ Varlık Vergisi nedeniyle gayrimenkullerin düşük fiyatlarla "satılması" piyasada pek çok alıcı gibi Ofis'in iştahını da kabartmıştır. Devletin de kendisine tanıdığı yetkiyle Varlık Vergisi ürünlerini satın alma girişimi içine girmiş olan Ofis'in zaman zaman ucuz mal kapma yarışında başka devlet kurumlarıyla sıkıntı yaşadığı gözlenmektedir. Fakat bu konuda Ofis'in diğer kurumları ikna etmesi için oldukça geçerli sebepleri vardı.⁵⁹

Ofis sadece satın alma ve kiralama gibi sınırlı bir politika ile hareket etmemektedir. Asıl olarak silo ve depo seferberliği gölgesinde şekillenen inşaat programı, işenin depolamasında başat rol oynamıştır. Silo ve ambar yapım politikasında daha çok kullanılan malzeme türü ve değişimine bakmak önemli bir başka veridir. Çünkü silo ve ambar yapımında kullanılan malzemenin seçiminde zayıflar yer almaktadır. Ve Ofis perçinleşen deneyimleriyle bu konuda oldukça kararlı ve istikrarlı bir seferberlik içindedir. Nitekim dünyadaki gelişmeleri takip etme konusunda oldukça aktif olan Ofisin bu azmini, malzeme ve çıkan yeni depolama araçlarını yakından takip etmesi, satın alması ve yaptırmaya çalışmasında görülebilir. Bu manada kurum yedi yıllık sürede sürekli bir değişim içindedir. Betonarme, kâgir,⁶⁰ sökülür takılır silo,⁶¹ demontabl çelik silo, salaş⁶² ve kapalı hangar⁶³ ile sökülür takılır hangar⁶⁴ tercih edilen başlıca malzemeler olmuşlardır. Silo politikaları konusundaki arayışların devam ettiği bu dönemde bir taraftan ülke içindeki mevcut durumlardan yararlanılırken diğer taraftan başta İngiltere olmak üzere⁶⁵ Amerika'dan da alımlar yapılmıştır. Dışarıdan silo teknolojisinin transferi, genellikle firma yetkililerinin ürünü tanıtmaya, eşantiyon verme gibi girişimlerle başlayıp, sonunda ihale ile satın alınmasıyla sonuçlanmıştır.

⁵² B.C.A.T.M.O. İ.M., 17.1.1945, C.3, s.48, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O.İ.M., 30.6.1948, C.5, s.397.

⁵³ Vakıflar Müdürlüğünden Başbakanlığa yazılan bir yazıda müdürlüklerine ait olan camiler koordinasyon kurulu kararınca silo ve depo olarak kullanılmasına karar verilmiştir. İlgili düzenlemeye göre verilen camiler belirlenirken önem derecesi ikinci derecede olanların öncelikli olarak verilmesi ve mabet alanları kullanılırken gereken özen ve tadilatın yapılması kararına varılmıştır. Fakat ofis bu karar uygun davranmamış pek çok tarihi eser niteliğindeki camii kötü kullanıma neticesinde tabanlarında çökme ve duvarlarında çatlama meydana gelmiştir. Bu özensizliğe dikkat çekildiği başlıca camiler İstanbul'da Üsküdar'da Atik Valide Sultan, Salkım Söğütte Zeynep Sultan, Kasımpaşa da Piyale Camileri ve Hüsam Bey Camileri bu iş için tahsis edilmiştir. Bunlardan Hüsam Bey caminin tavanı çökmüştür. Harb dolayısıyla yaşanan silo sıkıntısını için kullanılan camilere gerekli özenin gösterilmesi vakıflar müdürlüğüne rica edilmektedir. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 030_10_00_00_192_318_26_1-2_, s.1-2.

⁵⁴ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.183.

⁵⁵ Milli Koruma Kanun 14. Maddesi hükümete el koyma yetkisi tanıyordu. *Resmi Gazete*, 26.1.1940, s.13214.

⁵⁶ B.C.A.T.M.O. İ.M., 9.3.1943, C.2, s.90, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.128,

B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.190.

⁵⁷ Bakınız: Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

⁵⁸ B.C.A.T.M.O. İ.M., 19.3.1943, C.2, s.99-100, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.105.

⁵⁹ Nitekim müzayededeki Galata-Bahtiyar Han'a bir başka devlet kurumu da talip olmuştur. Fakat işle tehdidi altındaki devletin bu kaynığında etkisi ile diğer kurumdansa Ofis'i tercih ettiği gözlenmektedir. Ve nihayet diğer kurum devre dışı bırakılmıştır. Kurumlar arasındaki bu satın alma rekabetine kimi zaman sıradan yurttaşlar da katılıyorlardı. Vaka örnekte alıcının(yurttaşın) hızlı hareket edip hanın vergi borçlarını ödeyip hanı almış olması Ofis'in bu konudaki ısrarını engellemiştir. Binayı satın almak için yeni alıcı ile temasa geçilmiş ve yeni sahibi 'ikna' edilmiştir. Üstelik yeni sahip bu işten hiç kar edememiştir. B.C.A.T.M.O. İ.M., C.1, s.39.

⁶⁰ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.296.

⁶¹ B.C.A.T.M.O. İ.M., 23.5.1945, C.3, s.202.

⁶² B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.156.

⁶³ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.122.

⁶⁴ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.197.

⁶⁵ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.276.

Örneğin Amerika'ya bu anlamda yapılan sipariş ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Ofis'e sunulan silonun tetkiki yapıldıktan sonra, silodan 500 tane sipariş verilmiş fakat aradan geçen zamandan dolayı meydana gelen artışlar nedeniyle bir başka Amerikan şirketinden 560 tane silo alınma gidilmek suretiyle aciliyet çözülemeye çalışılmıştır.⁶⁶ Ofis'in tanıtım amacıyla gelmiş olan bir ürünün faydalı olacağını hesaplayarak ürünü bir başka Amerikan firması da olsa satın almaktan geri durmaması, iaşenin güvenilirli ellerde olma isteiyşidir. Fakat güvenilir eller olan çelik silolar, ele alınan dönemde oldukça düşük bir miktara denk gelmektedir. Asıl itibariyle betonarme yapı ile yapılan silo ve ambarların yüzdesi yüksektir. Demiryolu ağına paralellik gösteren yapılanma, zayıfın azaltılmasında etkili olmuştur. Yukarıda ele alınan raporda da belirtildiği gibi asıl zayıf sorunu silo ve ambarların olmadığı alanlarda kaynaklanıyordu. Özellikle Ofis'in alım yapmadığı merkezlerde toplanan ürünler uzun süre oralarda kalıyordu ve zayıf oluyordu. Ürünün bozulması şeklinde gelişen bu durum işe sıkıntısında ofis alt yapısının göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir. Bu belgelerin toplamda gelip oturduğu yer Ofis'in yeterli alt yapıya sahip olmamasına rağmen bu denli büyük bir organizasyonun içine girmiş olmasıdır. Dolayısıyla işe sorunsalını giderecek politikaları sağlıklı yürütememesi; kıtlık, kara borsa ve açlığın yaşandığı bir ortamın oluşmasında Ofis ve Ofis'in politikalarının da etkisi olduğunu göstermektedir.

1941 yılından savaşın sonuna kadar ki aşamayı içeren bu değerlendirmeden çıkan en önemli sonuç işe sorunun en önemli bileşenlerinden biri ofis ve onun alt yapı eksikliğidir. Yukarıda çokça örnekleri verilen bu alt yapı eksikliği ürünün bozulması sonucu ile biten bir döngüyü sıkça yaşatmıştır. Özellikle Ziraat Bankası, Mal Müdürlükleri ile yapılan alım alanlarının kapatılması ile 150 civarında⁶⁷ alım merkezinin tasfiye sonunda eksiklikler için tutulan raporlarda⁶⁸ ürünün teslim ve tasfiye süresi arasındaki sürenin iki yıla kadar uzamış olması bu durumu somutlaştıran en önemli sebeptir. Ürün sağlıksız koşullarda depo, silo ve ambarlarda kalır iken yurttaşlar ise kent merkezlerinde bir parça ekmeğe muhtaç durumdadırlar. Bu belgeler daha öncede belirtildiği üzere ofisin politikalarındaki başarısızlığın işe sıkıntısının bir başka faktör olarak değerlendirmeye tabii tutmayı zorunlu kılmaktadır. Bu faktörün bir başka ayağı olan ulaşım kısmını da değerlendirilmesi ofisin işe sıkıntısındaki kurumsal katkısını daha net ortaya çıkarır. Yine kurum görevlilerinin yapmış olduğu suiistimaller bu durumun ortaya çıkmasında etkili olan bir başka faktördür. Fakat bu durum kurumsal bir niteliğe bürünmediği için bu makalede yer verilmemiştir.⁶⁹

2.2. Ulaşım Ağlarını inşa ve hububat işe politikaları arasında zamandaşlıklar

Ürünün tüketiciye aktarımı çoğunlukla demiryolları ve kara yolları ekseninde, yer yer deniz yolları ve çok az olmakla birlikte yerli hayvan taşımacılığı ağları ile sağlanmıştır. Belgelerde sık sık Ofis'in kamyon⁷⁰ ile yedek parça alımı,⁷¹ şoför alımı⁷² ve taşıma ihalesi⁷³ gibi pek çok örneğinin olması karayolu ayağının ofisin içerisinden yönetildiğini göstermektedir. Demir ve deniz yollarındaki

⁶⁶ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.257-258.

⁶⁷ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.4, s.363.

⁶⁸ B.C.A.T.M.O. İ.M., 3-5.1946, C.4, s.4.

⁶⁹ Başbakanlığa çekilen telgrafta bu yerel ilişki ağlarının nasıl işlediği net olarak tarif edilmiştir. Horasan'dan Nuri Bayek ve Rıza Yılmaz isimli kişilerce çekilen telgrafta bu ağları ve ağların işleyişini açıkça ortaya koymaktadır. Bunun üzerine gönderilen görevlinin de işi yapmadığını bir başka dilekçede görülmektedir. Hasan Kale'den(Erzurum) bir yurttaş tarafından gönderilen telgrafta; memurun görevini suiistimal ederek çiftçinin mağdur olmasına neden olduğu dile getirilmektedir. Üstelik dilekçede bu konudaki suiistimallerin daha önce yetkililere bildirildiği fakat teftiş için gönderilen görevlilerin de memuru kollayıcı bir girişimin içinde bulduklarını dile getirmiştir. B.C.A., 030_01_00_00_84_530_15_5, s.5.

⁷⁰ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.207, Benzer kararlar için bakınız: B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.213,

B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.232.

⁷¹ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2., s.195-196.

⁷² B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.234, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.235.

⁷³ B.C.A.T.M.O. İ.M., 14.7.1942, C.1, s.406.

Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O. İ.M., 23.10.1942, C.2, s.1-2, B.C.A.T.M.O.İ.M., 1.12.1942, C.1, s.27, B.C.A.T.M.O. İ.M., 17.1.1945, C.3, s.45.

aktarımı ise diğer kurumlarla yürüttüğünü göstermektedir. Hayvan kullanımını ise bazen ihale sistemi ile bazen Ofis'in kendi hayvanlarını kullanarak gerçekleştirmiştir.

TMO'nun ürünleri taşıma ve depolama görevlerini yerine getirirken, kara ve demiryollarını sıklıkla kullandığı görülmekte ve karayolunu demiryoluna eklemeye amacı çerçevesinde organize ettiği gözlenmektedir. Pek çok kararda, kamyonlarla iç bölgelerden demiryolu istasyonuna dönük ihale yapılmıştır.⁷⁴ Bu ihalelerin yanı sıra kamyon fiyat ve yedek parçaları başta olmak üzere, benzinin hem pahalı olması hem de az bulunmasını içeren birçok kayıta rastlanılmaktadır. Dolayısıyla kurum bünyesindeki taşıma araçlarını kullanırken oldukça detaylı örneklerle ortaya çıkmaktadır. Bir lastiğin ortalama ömrünün kaç km⁷⁵ olduğu kullanılan benzinin olası maliyeti ve bu maliyetin km hesabına kadar yapılan bu hesaplamalar aslında ulaşım teknolojisinin yeni alanı olan karayolları maliyetlerinin ne denli fazla olduğunu da göstermektedir. Diğer taraftan ulaşımın yeni eğiliminin de karayolu olacağını ipuçlarını vermeye başlamıştır. Bu politika karayolu politikasının gündeme gelmesi ile demiryoluna eklenmesi şeklinde ilk değişim sinyalinin vermiştir.

Karayolunun demiryoluna göre ağının daha çabuk gelişme potansiyeline sahip olmasına rağmen ilk dönemde Kemalistler'in çekimsiz davrandığı gözlenmektedir. Kuşkusuz bu durumda kara yolu nakliyat araçlarının Erken Cumhuriyet Dönemi'nde pahalı olması ve az önce değinilen diğer gerekçeler etkili olmuştur. 1941 yılında içerecek şekilde karayolu araçlarının alınması gündeme gelmiştir. Fakat araçların pahalı olması, yedek parça ve benzin sıkıntısı ile ulaşım maliyetlerinin demiryoluna göre henüz çok pahalı olmasından ötürü ötelendiği görülmektedir.⁷⁶ Fakat bu öteleme işe baskısı karşısında fazla uzamayacak ve dönem içindeki pek çok belgede kamyon alımına dair karar yer alacaktır.⁷⁷ 1941 yılı sonunda yer alan bir belgede, Ofis'e ait 5 kamyonet olduğu ifade edilmektedir.⁷⁸ 1942 yılı son ayına ait bir toplantı tutanağında Başbakanlıkça 30 kamyonet alındığı, 24 tanesinin Ofis'e teslim edildiği belirtilmektedir. Yine aynı belgede, altı tane kamyonetin ise kibrit işi için kullanıldığı için hububat taşımaya uygun olmadığı fakat yapılacak bir düzenleme ile Ofis tarafından kullanılacağı ifade edilmektedir.⁷⁹ Hatta dönüştürme işinin otomobile kadar yaygınlaştırıldığı vurgulanmaktadır. Nakliyatın baskısı altında alternatif çözümler arayan dönem yöneticilerinin kara yoluna bu denli tali çözümler getirmelerinin altında, kuşkusuz işe sorununa çözüm arama ihtiyacı yatmaktadır.⁸⁰ 1943 yılında yapılan bir toplantıda şoför kadrosunun 80 kişi olarak belirlenmesinin yanı sıra, 80 kişinin muavin alınması önemlidir. Ofis demiryoluna alternatif olmayacak bir alternatif nakliyat düzenlemesi içindedir. Üstelik karayolu ağına öncelik verilmesinde, demiryolu ağının ulaşmadığı bölgelerde nakliyat işlemlerini daha sağlıklı yerine getirme istenci belirginleşmiştir.⁸¹ Böylece üreticiden el koyma yöntemiyle alınan ürünler, kamyonlarla tren istasyonlarına aktarılmış orada da ihale usulü yükleme ile trenlere yükletilerek Ankara, İzmir ve İstanbul başta olmak üzere bazı büyük kentler ile ordu ve devlete ait kurumların ihtiyaçlarını karşılanmak üzere taşınmıştır.⁸² Ofis ölçekli karayolu taşıma sistemine dair bu kısa değerlendirmeden sonra, demiryolu ve hayvan ile yük taşımacılığına kısaca yer vermek alt yapıyı değerlendirmek açısından değerlidir. Öncelikli olarak demiryolu ağı ile ofis arasında nasıl bir ilişkinin organize edildiğini görmek açısından nakliyat nizamnamesi ve ofis ile demiryolları arasındaki diyalogun sınırlarına bakmakta fayda görülmektedir.

29 Haziran 1941 tarihli Nakliyat Nizamnamesi demiryolu ulaşım ağı ile Ofis arasındaki işbölümünü tarif etmiştir. Bu nizamnameye göre kara nakliyatı tren ile tren olmayan yerde ise en uygun

⁷⁴ B.C.A.T.M.O. İ.M., 23.10.1942, C.2, s.1-2, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O.İ.M., 1.12.1942, C.1, s.27.

⁷⁵ B.C.A.T.M.O.İ.M., C.1, s.313, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O. İ.M., 14.7.1942, C.1, s.406.

⁷⁶ B.C.A. T.M.O. İ.M., C.1, s.36.

⁷⁷ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.43.

⁷⁸ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.177.

⁷⁹ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.43.

⁸⁰ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.183.

⁸¹ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.234.

⁸² B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.282. Benzer kararlar için bakınız: B.C.A.T.M.O.İ.M, 17.1.1945, C.3, s.45.

B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.103-104.

kara nakliyatı ne ise onun ile yapılır. Talimatname günlük rutin işlerin nasıl yapılması gerektiğini detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Talimatnamede dikkat çeken bir başka nokta kara ve deniz nakliyatının birbirine alternatif olduğu yerlerde demiryolunun seçilmesinin gerektiğinin altı çizilmiştir. Denizyolunun ucuz olmasına rağmen tercih edilmemiş olması temel gıda ürünlerinin pazara daha çabuk gönderilmesi hedefiyle ilintili gözükmektedir.⁸³ Nizamnamenin nakliyat işlerini demiryolu ölçeğine göre düzenlemesi dönemin politik bakış açısına oldukça uygundur.

Kentten kırsala kadar bütün alanlarda propagandası yapılan demir yolu politikasının, Ofis'in nakliyatının merkezine alınmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Ofis'in demiryolu ulaşımı ile ilişkisinin bir başka ayağı da demiryollarına ait alanların ofis tarafından kullanılmasıdır. Ofis'in ilk dönemlerinde dikkat çeken bu uygulamasında, Ofis'in demiryollarına ait ambar, hangar ve depolardan yararlandığı görülmektedir. Silo ve depo yapımı politikalarının karşılık bulmasına bağlı olarak adım adım terk edilen bu yaklaşımın demiryolu ağı ile Ofis'in iç içe geçişinin bir başka parametresi olarak görmekte fayda vardır. Ofis, silo ve depo başta olmak üzere, alım şebekesini kurarken demiryolu ağını sürekli merkeze alarak politika oluşturmuştur. Depo yapımının yanı sıra nakliyat, tartı işlemleri için kullanılacak olan malzemelerde bu bölgelerin etrafında yapılandırılmıştır.⁸⁴ Tren yoluna yakın yerlerde tartı işlemlerinin daha sağlıklı bir şekilde sürdürebilmek adına Ofis çevresindeki alanlarda yatırım yapmak amacıyla sık sık arsa alımına⁸⁵ gitmiştir. Arsa bazen demiryollarına ait oluyordu. Bu durumda ya satın alınma ya da kiralama yöntemi devreye girmektedir. Böylece üreticiden alınan ürün ara nakliyat araçları sonrasında tren istasyonu bünyesinde ya da yakınındaki ambar ve hangarlarda gönderilecekleri yer için depolanıyordu.

Taşımacılık işi için yararlanılan bir başka alan ise taşıma hayvanlarının kullanılması idi. Özellikle ne karayolunun ne de demiryolunun henüz ulaşamadığı alanlarda ürüne el koyma döneminde, ürünlerin alım merkezlerine taşınması ihalelerinde hayvanlardan yararlanılmıştır.⁸⁶ Bunlardan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaygın olan hayvan taşıma işleminin, dönemin ulaşım ağı koşulları düşünüldüğünde, oldukça makuldür. Ofis, ortaçağ taşımacılık araçları olarak gördüğü bu ağ şekline gelişen diğer alternatif ulaşım ağına paralel olarak vazgeçtiğini eldeki atları satarak göstermektedir.⁸⁷

Ulaşım ağının iase politikası üzerindeki etkisi, Ofis'e ait alım merkezleri, depo/silo/ambar ve ihale usulü ile hububatın kırıldığı değirmen/un fabrikaları arasındaki düzenli aktarım üzerinden anlam bulmaktadır. Bu anlamda ürünün alım merkezine aktarımı, ulaşım ağı ile Ofis arasındaki ilk ortak noktadır. Ulaşım ağı ile alım merkezleri arasındaki paralellige rağmen bütün alım merkezlerinin ağ çevresinde biriktiğini ifade etmek olanaksızdır. Alım merkezlerinin yaygınlığının oldukça fazlaştığı ürüne el koyma ile Toprak Mahsulleri Vergisinin Ofis tarafından toplanması kararı dönemlerinde demiryolu ağı ile alım merkezleri arasındaki mesafe ve taşıma araçları politikasının üzerinde yoğunlaştığı alan olmaktadır. Buna göre ürünün taşınması sorunsalı ile karşı karşıya kalan Ofis, bir taraftan kendi elindeki karayolu araçları ve hayvanlarla taşımada süreklilik sağlamaya çalışırken, diğer taraftan üreticiye alım merkezlerine ürünü getirmesi halinde nakliye farkını belli bir km'den sonra ödeme taahhütünü de bulunmuştur.⁸⁸ Ofis'in ürünleri alım merkezi ve demiryoluna nakliyat alanlarına ulaştırma çabasının altında, kuşkusuz kara yolu ağı ve araçlarındaki eksiklik yer almaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi karayolu ulaşımının hem yetersiz hem de yılın belli dönemlerinde kullanılması sürekli akışı engellemektedir. Türkiye'deki iklim ve hasat dönemi göz önüne alındığında, ürünlerin alım merkezlerine aktarımında ciddi bir sıkıntı yaşanmaması gerekir. Fakat belgelerde üzerinden zayıfların nedenlerine bakıldığında,

⁸³ B.C.A.T.M.O. İ.M., 29.6.1941, C.1. s.66.

⁸⁴ B.C.A.T.M.O. İ.M., 23.10.1942, C.2, s.1-2.

⁸⁵ B.C.A.T.M.O.İ.M., 16.1.1945, C.3, s.414.

⁸⁶ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.191.

⁸⁷ B.C.A.T.M.O. İ.M., 20.6.1944, C.2, s.375.

⁸⁸ 18.6.1943 tarihli resmi gazete yayınlanan 157 No'lu Koordinasyon Kurulu Kararının 12 maddesi taşıma yükünü tamamen köylüye yüklerken 7.6.1943 tarihli Toprak Mahsulleri Vergisinin 20. Maddesi ise bu durumda esnekliğe giderek nakliye ücreti ödemiştir. Bakınız: Resmi Gazete, 18.6.1943 ve 7.6.1943.

ürünün ilk toplandığı alanlardan ana aktarım merkezlerine geç getirilmesi, karayolu araç ve ağı-
nın zayıflığına denk gelmektedir. Gerçektende Ofis'in elindeki araç sayısı yetersizliği, ürünlerin
en ihtiyaç olunan dönemlerde aktarılması önündeki temel engellerden biri olduğunu göstermek-
tedir. Ürün, yereldeki derme çatma⁸⁹ ve başka kurumlara ait depolarda⁹⁰ bekletilmektedir.

Büyük kentlerdeki işe sıkıntısının ofis belgelerinde görülen en önemli sebeplerinden biri
ulaşım ağındaki düzensizliktir. Özellikle vagon sıkıntısının oluşturduğu bu yapı, Ofis'in nakliyat
konusunda başarısızlığının tek nedenin kendisi olmadığını da açıklar niteliktedir. İki kurum ara-
sında yaşanan sıkıntılar hem depolamada, hem de işe merkezinde sorunların doğmasına neden
olmaktaydı. Bir belgeyle bu durumu detaylandırır isek; Ofis ile güney demir yolları arasında or-
taya çıkmış bir alacak meselesi yüzünden ürün taşınması aksamıştır. Ürünün yeterli ölçekte ta-
şınmaması üzerine güneydeki Ofis temsilcileri sorunun çözülebilmesi için günde 20 vagon tahsis
edilmesini demiryollarından talep etmişlerdir.⁹¹ Demiryollarının cevabı ise uzun bir süreci alan
ve yönetmeliklerle sınırlı olan sayının belirtilmesi şeklindedir. Buna rağmen ulaşım ağına ikinci
aşaması olan ürünlerin işe ihtiyacının olduğu merkezlere aktarımı aşaması, bir önceki aşamaya
göre daha fazla başarılı olmuşa benziyor. Tren yolu çevresindeki alım merkezleri, depo ambar
ve hangarlara getirilen ürünler buradan ihtiyaç duyulan merkezlere aktarılmıştır. Aktarımın yo-
ğunlaştığı alanlar genellikle liman şehirleridir. Bu manada İstanbul, İzmir, İskenderun, Samsun
ve Mersin öne çıkan önemli merkezlerdir. İç bölgelerden demiryolu ağı ile taşınan ürünler genel-
likle açık azatım usulü ile bu limanlardaki mavnalar aracılığıyla boşaltılmıştır. Zayıtın önemli
uğraklarından olan bu boşaltım işlemi esnasındaki eksiklikler belgelere sık sık konu olmuştur.
Taşıma ve boşaltma aşamasında meydana gelen zayıtların üst sınırını %1 olarak ele alan kanu-
ni düzenlemelere göre, ortaya çıkan fazla zayıtlar kurum tarafından yükleme/boşaltma işlemi
yapanlara ödetilmesi gerekmektedir. Yine ulaşım esnasındaki zayıtların ilgili kuruma ödetil-
mesi bir ilke karardır.⁹² Fakat pek çok vakada bir sonuca varılmadığı görülmektedir. Genellikle
yükleme ve boşaltma merkezleri arasında ortaya çıkan eksiklerin %1 den fazla olması halinde
demiryoluna ödetilmesi kararı alınmış ise de kurumlar arası yazışmalarda sonuca dönük sağlıklı
kararların alınmadığı görülmektedir. Hatta kurumların karşılıklı olarak birbirlerini suçladıkları
belgelere sıkça yansımaktadır. Her kurumun kendi çalışanının ve dolayısıyla kurumunu koruma
güdüsü verimliliği düşüren önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Ofis'in demiryollarına
olan 'mecburiyeti' bu türden hataların bazen es geçilmesine vesile olmuştur.⁹³

Ulaşım ağına bütün eksikliklerine rağmen, tüketim merkezlerine taşınan ürünler buralarda
Ofis'e bağlı ya da Ofis'le anlaşma yapılmış olan değirmen ve un fabrikalarına aktarılmaktadır.
Fakat bu durum, ortaya çıkan ekmek sıkıntısını çözememektedir. Bu bağlamda taşımacılığın ilk
aşaması olan ürünlerin alım ajansları ve alım merkezlerine taşınmasında oldukça başarısız bir
Ofis grafiği gözlenmektedir. Buna karşılık tüketiciye ulaştırmak olan ikinci aşama, yani tüketim
merkezlerine özellikle demiryolu ve denizyolu ile ulaşımı aşamasında daha başarılı olmuş olsa
bile birincideki aksaklıklar ikinciye de etkilemiştir. Üstüne ikinci aşamada yer yer ortaya çıkan
sorunlarda Ofis ve diğer kurumların entegre olamaması neticesinde tüketiciye ekmek sıkıntısı
olarak yansımıştır.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı yılları 'ulus devletin' hiyerarşik olarak en fazla merkezileştiği döneme
denk gelir. Bu nedenle her türlü politika ve pratiği incelediğimizde, devletin baskın rolünü gö-
rebiliriz. Hububat ve işe politikaları ve bunun gerektirdiği kurumsallaşmalarda devletin be-
lirgin damgasını taşır. Bu politika ve uygulamalar devletin dönemsel ve konjektürel durum ve

⁸⁹ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.103.

⁹⁰ B.C.A.T.M.O. İ.M., 15.11.1944, C.3, s.1, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O. İ.M, C.3, s.116.

⁹¹ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.496-497.

⁹² B.C.A.T.M.O. İ.M., 29.6.1941, C.1. s.66.

⁹³ B.C.A.T.M.O. İ.M., 28.8.1941, C.1. s.113.

ihtiyaçlarından ayrı düşünülemez. Bu bağlamda söz konusu politikalar ve kurumsal inşalar, devletin ya da ulusun güvenlik ihtiyacı çerçevesinde önemli bir işlev görmüştür. Bununla birlikte gerek bu politikalarda, gerekse kurumsal işlevlerde süreç başarılı ve sorunsuz bir şekilde işlemiştir. Burada çeşitli sorunlardan bahsetmek mümkündür. Nitekim ulusal güvenliğin bir parçası olarak görülen hububat iâşesinin İkinci Dünya Savaşı gibi kritik bir dönemdeki örgütlenmesi, iâşe sıkıntısının doğmasında savaş dönemindeki ilgili kurumsallaşmanın eksikliği olarak sayılabilir. Bu bağlamda özellikle Ofis'in depo ve siloların yapımına dair verdiği kararlardaki hatalar, depolama merkezlerinin ya olmayışı yada eksikliği, ürünün sağlıklı saklanması engellemiştir. Zayıfların ortaya çıkmasına neden olan bu durum, üretim ve tüketim merkezi arasındaki sağlıklı organizasyonun olamayışına da bağlı olarak, ürünün tüketiciye ulaşmasını engelleyici bir sonuç doğurmuştur.

Kent merkezlerindeki ekmek sıkıntısının doğurduğu karne uygulaması, kırsala kadar genişletilirken ürünler uzun süre depolarda çürümeye terk edilmiştir. Bu paradoksal durumun altında, ulusal güvenlik kaygısıyla hareket eden bir devletin altyapı eksikliğinin de katkısıyla köylüden aldığı ürünü depolardan tüketim merkezine sağlıklı bir şekilde aktarmamış olması belirleyici olmuştur. Bu bağlamda demiryolları ile kurum arasındaki uyumsuzluk da bu durumun üzerinde etkili olan bir başka faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç itibarıyla bu çalışmadan hareketle İkinci Dünya Savaşı boyunca başta kentler olmak üzere bütün yurttan yaşanan ekmek sıkıntısının sebepleri arasında Ofis'in alt yapı eksikliği ve diğer kurumlarla gerçekleşemeyen koordinasyon eksikliği olduğu söylenebilir.

Kaynakça

A) Arşiv: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- B.C.A. Toprak Mahsulleri Ofisi İdare Meclis Tutanakları, c.1.
- B.C.A. Toprak Mahsulleri Ofisi İdare Meclis Tutanakları, c.2.
- B.C.A. Toprak Mahsulleri Ofisi İdare Meclis Tutanakları, c.3.
- B.C.A. Toprak Mahsulleri Ofisi İdare Meclis Tutanakları, c.4.
- B.C.A. Toprak Mahsulleri Ofisi İdare Meclis Tutanakları, c.5.
- B.C.A., 030_01_00_00_84_530_15_5.
- B.C.A., 030_10_00_00_192_318_26_1-2.

B) Gazeteler

- Resmi Gazete*, 13.07.1938.
- Resmi Gazete*, 16.6.1939.
- Resmi Gazete*, 26.1.1940.
- Resmi Gazete*, 18.06.1941.
- Resmi Gazete*, 7.6.1943.
- Resmi Gazete*, 18.6.1943.
- Resmi Gazete*, 25.1.1946.

C) Kitaplar

- Acun Niyazi, *Zirai Tarihimize Bir Bakış Toprak Mahsulleri Ofisi ve Kuruluş Gayesi*, İstanbul: Sinan Matbaası, 1947.
- Aktar Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Arar İsmail, 'Celal Bayar Hükümeti Programı 8 Kasım 1937', *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınevi, 1968.
- Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Ankara: Devlet Basımevi, 1938.
- Çilgin Alev Sınar, *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Erdilek Neşe, 'Hükümetler ve Programları,' *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde (968-1045), C.4, İstanbul: İletişim Yayınlar, 1983.
- Hobsbawn Eric, *Kısa 20. Yüzyıl, 1924-1991: Aşırılıklar Çağı*, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1996.

Kolaç Bedrettin, *Cumhuriyet Dönemi Hububat Politikaları(1923-1950)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Çalışması, İstanbul: 1999.

Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Ankara: Devlet Basımevi, 1938.

Kuruç Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, C.1, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1993.

Metinsoy Murat, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*, 1. Baskı, İstanbul, Homer Kitabevi, 2007.

Özbek Nadir, 'Kapitalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları, 1932-1937', *Toplum Bilim*, S.96, İstanbul: Birikim Yayınları, Bahar, 2003.

Pamuk Şevket, 'İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Politikası ve Köylülük', Oya Baydar (Editör), *Yetmiş Beş Yılda Köylerden Şehirlere*, içinde(57-66) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, Şubat 1999.

Sönmezoğlu Faruk ve Diğerleri, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992.

Şimşek Sefa, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.

Tekeli İlhan. İlkin, Selim. *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Alt Yapısı Oluşurken 3*, 1. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül, 2004.

